

ISSN: 2141-9773

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAREFAD

Üç Arûs ve Üç Dâmât Mesnevisinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri

Pınar Çelik Önal *

Öz

Klasik Türk Edebiyatında hastalıklar ve tedavi yöntemleri sıklıkla şiirlere konu edilmiştir. Hastalıklar çok çeşitlidir, tedavi yöntemi olarak ise kimi zaman hekimlere danışılmış ve tıbbın imkânlarından yararlanılmış, kimi zaman da bâtıl inançlar kullanılmıştır. Üç Arûs ve Üç Dâmât mesnevisi “realist bir aşk mesnevisi” olması sebebiyle halkın yaşayış biçimi, âdetleri ve gelenekleri açısından oldukça zengindir. Bu nedenle bu çalışmada Üç Arûs ve Üç Dâmât mesnevisindeki hastalıklar ve bunlara uygulanan tedavi yöntemleri incelenecek ve bu hastalıkların eserin kurgusuna etkisi ortaya konacaktır. Bir veba salgınıyla başlayan mesnevide tüm çocuklarını vebadan kaybeden bir çift yeniden çocuk sahibi olmak ister. Elli altı yaşındaki kadın, yaşı gereği gebe kalmak için çeşitli tedavi yöntemlerine başvurur, sonunda isteğine ulaşır ve bir oğlu olur. Mesnevinin asıl konusu Güyâ adı verilen bu kahraman ve çevresindekilerin aşk maceralarıdır. Mesnevide, hastalıkların kahramanların hayatında önemli bir yer tuttuğu ve hikâyenin kurgusunda dönüm noktası olarak şair tarafından özellikle kullanıldığı görülür. Baş ağrısı, Güyâ’nın babasının ölümüne neden olan hastalığın belirtisi olarak ortaya çıkar. Hastalık, tabipler tarafından çeşitli yöntemlerle değerlendirilir, hastaya “safrâ-yı germ” tanısı konulur ve hastayı iyileştirmek için ilaçlı tedaviler uygulanır. Aşk ve keder, Klasik Türk Edebiyatında kahramanların yakalandıkları en “büyük” ve tedavisi en zor olan hastalıktır. Üç Arûs ve Üç Dâmât mesnevisinde de aşkın kahramanlarda ortaya çıkardığı hastalık hâlini tedavi etmek için çeşitli yöntemlere başvurulur. Sarhoşluk ve nazar kahramanlarda hastalığa neden olan diğer unsurlardır ve bunlara da çeşitli tedaviler uygulanır. Sarhoşluğun sabahları yaşanan olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için kahve, nazara karşı da üzerlik otu yakmak çözüm olarak kullanılır. Hastalıklar ve tedavi yöntemleri eserde önemli bir yer tutmanın yanında, şairin olayların kırılma noktalarında ve büyük değişimler öncesi başvurduğu bir konu olarak da ön plana çıkar.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Üç Arûs ve Üç Dâmât Mesnevisi, Şiirde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemle

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Ankara/Türkiye, n.pinarcelik@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 25.03.2022

Makale Kabul Tarihi: 23.04.2022

Türü: Araştırma Makalesi

ISSN: 2141-9773

e-ISSN: 2791-9773

CANKIRI KARATEKIN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
KAREFAD

Diaseases and Treatment Methods in the Masnavi of the Üç Arûs ve Üç Dâmât (Three Brides and the Three Grooms)

Pınar Çelik Önal *

Abstract

Diseases and treatment methods in Classical Turkish Literature have often been the subject of poems. Diseases are very diverse, as a treatment method, sometimes physicians were consulted and the possibilities of medicine were used, and sometimes superstitious beliefs were used. Due to the fact that Üç Arûs ve Üç Damat masnavi is a “realist love masnavi”, it is very rich in terms of people’s way of life, customs and traditions. Therefore, in this study, the diseases in the masnavi of Üç Arûs ve Üç Dâmât and the treatment methods applied to them will be examined and the effects of these diseases on the fiction of the work will be revealed. A couple who lost all their children from the plague in the masnavi, which started with a plague epidemic, want to have a child again. Fifty-six-year-old woman, due to her age, resorts to various treatment methods in order to get pregnant, finally gets her wish and has a son. The main subject of the masnavi is the love adventures of this hero, called Gûya, and those around him. It is seen that diseases have an important place in the lives of the heroes in the masnavi and are especially used by the poet as a turning point in the fiction of the story. The headache appears as a symptom of the illness that caused the death of Guya’s father. The disease is evaluated by the physicians with various methods, the patient is diagnosed with “safrâ-yı germ” (hot bile) and medicated treatments are applied to cure the patient. Love and grief are the “greatest” and the most difficult to treat diseases that the heroes are caught in Classical Turkish Literature. In the masnavi of Üç Arûs ve Üç Dâmât, various methods are used to treat the illness caused by love in heroes. Drunkenness and the evil eye are other factors that cause disease in heroes, and various treatments are applied to them. In order to eliminate the negative effects of drunkenness in the morning, coffee is used as a solution, and against the evil eye, burning harmala grass is used as a solution. Diseases and treatment methods, besides having an important place in the work, also come to the fore as a subject that the poet refers to at the breaking points of events and before major changes

Keywords: Masnavi, Üç Arûs ve Üç Dâmât Masmavi, Diseases and Treatment Methods in Poetry

* Hacettepe University, Graduate School of Social Sciences, Turkish Language, PhD Candidate, Ankara/Turkey, n.pinarcelik@gmail.com

Received: 25.03.2022

Accepted: 23.04.2022

Type: Research

Giriş

Klasik Türk Edebiyatında mesnevi, şairlerin uzun “hikâye”ler anlatmalarına olanak sağlayan bir nazım biçimidir. Mesnevi, bir nazım biçimi olmanın yanında, kendisine ait özellikler kazanması nedeniyle, edebi bir tür adı olarak da kullanılmaktadır. Ahmet Ateş’in *MEB İslam Ansiklopedisi*’ndeki “mesnevi” maddesindeki tanımı şöyledir: “Her beyitinin mısraları kendi aralarında kafiyeli, arûz bahirlerinin kısa şekillerinden biri ile yazılmış bir nazım şekli” (1979, s. 127). Mesneviler, araştırmacılar tarafından çeşitli açılardan ve farklı kriterler esas alınarak tasnif edilmiştir. Bu sınıflandırmalardan en kapsamlı olanı ve bilineni Agâh Sırrı Levend’in (1984) *Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt* adlı çalışmasındaki tasniftir. Bu tasnif, Levend tarafından bir “hikâye” tasnifi olarak adlandırılrsa da verilen örnekler sebebiyle aslında bir “mesnevi” tasnifidir. Levend, hikâyeleri konularına göre yedi başlıkta ele alır: “1. Dinî konular, enbiya ve evliya menkıbeleri. 2. Aşk hikâyeleri. 3. Kahramanları tarihten alınmış hikâyeler. 4. Temsilî hikâyeler. 5. Tasavvufî hikâyeler. 6. Serüven hikâyeleri. 7. Sergüzeşt-nâme ve Hasbıhal yollu hikâyeler” (s. 124). Levend’in bu tasnifinden sonra önemli bir tasnif de İsmail Ünver’in mesnevileri yazılış amaçlarına göre dörde ayırdığı tasnifidir: “1. Okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek amacı güden mesnevîler. 2. Okuyucunun kahramanlık duygusuna hitap eden, konusunu menkabelerden ya da tarihten alan mesneviler. 3. Sanat yönü ön planda olan, okuyucunun edebî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesneviler. 4. Şairlerin gördükleri, yaşadıkları olayları anlatan, toplum hayatından kesitler veren; kişileri, meslekleri, düğünleri ve belli yöreleri tasvir eden mesneviler” (1986, s. 443). Ahmet Kartal (2014) *Doğu’nun Uzun Hikâyesi* adlı kitabında, mesnevilerin tertip özelliklerini incelerken “konunun işlendiği bölüm”de mesnevilerin sınıflandırılması meselesine de değinir. Kartal, Ünver (1986)’in çalışmasını örnek olarak mesnevileri konularına göre dört gruba ayırır (2014, s. 147). İlk grup “okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek, terbiye etmek ve yetiştirmek amacı güden” mesnevilerdir. Bu gruba “dinî mesneviler, tasavvufî mesneviler, ahlâkî mesneviler, ansiklopedi niteliği taşıyan ya da belli alanlarda bilgi veren mesneviler” girer. İkinci grup “okuyucunun kahramanlık duygusuna hitap eden ve içindeki cihad ruhunu canlı tutan, konusunu menkabelerden ya da tarihten alan” mesnevilerdir. Bunlar da “konusunu menkabelerden alanlar ve konusunu tarihten alanlar” olarak ikiye ayrılır. Üçüncü grup “sanat ve estetik yönü ön planda olan, okuyucunun edebî ve bedîî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan” mesnevilerdir. Son olarak dördüncü grup “şairlerin bizatihi gördükleri, yaşadıkları olayları anlatan, toplum hayatından kesitler sunan; kişileri, meslekleri, düğünleri ve belli yöreleri tanıtır tasvir eden” mesnevilerdir. Burada Kartal şöyle bir not düşer: “Bu eserler, özellikle yerli konuları ihtiva edip işlediklerinden, klasik edebiyatımızın mesnevi alanındaki en orijinal örnekleridir.” (2014, s. 159).

Bu çalışma kapsamında, Ünver'in tasnifine göre "sanat yönü ön planda olan, okuyucunun edebî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesneviler" ve "şairlerin gördükleri, yaşadıkları olayları anlatan, toplum hayatından kesitler veren" mesnevilerin bir kesişimi gibi görünen ve aynı zamanda klasik aşk mesnevilerinin de bir alt başlığı olan "realist aşk mesnevileri"nden Serrâczâde Hasan Hâtif'in *Üç Arûs ve Üç Dâmât* mesnevisi ele alınarak, bu mesnevideki hastalıklar ve bunlar için uygulanan tedavi yöntemleri incelenecektir.

Serrâczâde Hasan Hâtif'in *Üç Arûs ve Üç Dâmât* Mesnevisi

Serrâczâde Hasan Hâtif, 18. yüzyıl şairlerindedir ve Bursalı bir müderristir. Şairin hayatı hakkında bilgi veren ilk kaynak *Safâyî Tezkiresi*'dir. *Sâlim Tezkiresi* ve Râmiz'in *Âdâb-ı Zurafâ*'sı da şair hakkında verilen bu temel bilgileri doğrular. Tokat'ta kadılık görevindeyken 1743 yılında öldüğü *Mecmûatü't Terâcim*'de belirtilir. Sevda Önal Kılıç, şairin bir *Divân*'ı, *Esmâü'l-Hüsnâ* adlı bir eseri, *Üç Arûs ve Üç Dâmât* adlı bir mesnevisi ve *Seyâhatnâme* adlı bir eseri daha olduğunu belirtir (2020, s. 15). Önal Kılıç'ın Latin harflerine aktardığı ve beyitlerin günümüz Türkçesine de yer verdiği çalışmasının kaynağı olan yazma, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesi'nde ASL, 94-98'de *Divân, Esmâ-i Hüsnâ, Üç Arûs ve Üç Dâmât* şeklinde kayıtlıdır.

Sevda Önal Kılıç, *Üç Arûs ve Üç Dâmât* mesnevisini "realist" bir mesnevi olarak değerlendirir ve Ünver'in tasnifindeki dördüncü madde olan "şairlerin gördükleri, yaşadıkları olayları anlatan, toplum hayatından kesitler veren; kişileri, meslekleri, düğünleri ve belli yöreleri tasvir eden mesneviler" kategorisinin altında ele alır. Bunun sebebini de eserin içeriğiyle açıklar ve şöyle der: "Eserin düzenlenişinde, dil, üslup ve şekil özelliklerinde geleneğin izlerini görmek mümkündür. Ancak, eserde vaka klasik mesnevilerde işlenen aşk hikâyelerine benzer bir aşkın etrafında şekillenmesine rağmen, olağanüstü ve hayali hiçbir unsur barındırmaz" (2020, s. 3-4). Olağanüstü ve hayali unsurlar bulunmayan eserde bir o kadar "gerçeklik" vurgusu yapılmıştır. Eser, belirli bir dönemde ve zaman diliminde geçmekte, olaylar gerçek şehirler olan Bursa ve İstanbul'da yaşanmakta ve kahramanlar da bu gerçekliğin içerisinde aynı ölçüde "gerçekçi" özellikler göstermektedir. Yani kahramanlar çoğu aşk mesnevisindeki gibi olağanüstü özellikler göstermez, başlarına olağanüstü olaylar gelmez.

Üç Arûs ve Üç Dâmât mesnevisinin teması "aşk"tır. Eserin adından da anlaşılacağı üzere hikâye üç düğünle sona erer. "Reis-i defterdâr" olduğu belirtilen Hâce'nin tüm çocukları veba salgınından dolayı hayatını kaybeder. Hâce ve eşi bu kayıpların ardından yeniden çocuk sahibi olma hayaline kapılırlar. Çeşitli tedavilerden sonra da isteklerine ulaşırlar. Bir erkek çocukları olur ve adı Gûyâ konulur. Olaylar, Gûyâ'nın hayatı, aşık oluşu ve çevresindekilerin aşk maceraları çerçevesinde şekillenir. Mesnevinin ilk 388

beytinde yani yaklaşık üçte birinde Gûyâ'nın on sekiz yaşına gelmesine kadarki süreç, kalan 754 beytinde ise Gûyâ ve diğer kahramanların aşk maceraları anlatılır. Mesnevide olaylar İstanbul'da başlar, Hâce'nin ve eşinin Bursa'ya taşınmaları sonucu daha çok Bursa'da geçer. Hikâyenin diğer ana kahramanı Tûtî, Mudanya'daki bir hocanın kızıdır. Hikâye, iki kahramanın birbirine âşık olmasından sonra Bursa ve Mudanya arasında gelişir. Ancak olaylar kadın kahramanların İstanbul'a gitmeleri nedeniyle bir süre İstanbul'da devam eder. Mesnevideki diğer iki damat ve gelin ise hikâyeye sonradan dahil olur. Gûyâ'nın aşk sırrına hâkim olan dostu Hemdem de Tûtî'nin dadısının kızı Andelîb'e âşık olur. Bu ikinci aşk hikâyesi, Gûyâ ve Tûtî'nin aşkına paralel ilerler. Fiziki şartlar gereği de bu ikililer zaten hep bir aradadır. Diğer çift ise hikâyeye aslında "rakip" olarak dahil olur. Püser, Tûtî'nin ablasının Tûtî'ye uygun gördüğü bir damat adaydır. Melek-sîmâ ise Gûyâ'nın komşusudur ve aslında Gûyâ'ya âşiktir. Hikâyede gelişen olaylar, Püser ve Melek-sîmâ'nın da birbirine âşık olmasını sağlar ve böylece çeşitli maceralardan sonra mesnevinin sonunda üç çift de evlenir. Mesnevinin şahıs kadrosu geniştir. Özellikle kadın kahramanlar olayların gelişiminde belirleyici bir rol oynarlar. Tûtî'nin dadısı Dâye ve Gûyâ'nın annesi Bânû, ara bulucu olarak kahramanları bir araya getirmek için çaba harcarlar.

Üç Arûs ve Üç Dâmât mesnevisi, realist bir mesnevi olarak toplumsal hayatla iç içedir ve toplumun gelenek, görenek ve âdetlerini yansıtır. Hikâyenin düğünle sonlanması, evlenme âdetlerinin detaylı bir şekilde aktarılmasına imkân sağlamıştır. Kız isteme, çeyiz verme ve sergileme, mihr belirleme, düğün alayı, düğün yemeği ve eğlenceleri gibi ritüellerin tamamı mesnevide yer alır. Bunun yanında mesnevide dikkat çeken bir diğer konu da hastalıklar ve bunların tedavi yöntemleri üzerine yapılan vurgudur. Hastalıklar ve tedavi yöntemleri eserin kurgusunda belirleyici bir rol oynar. Bu nedenle bu çalışmada önce Klasik Türk Edebiyatındaki hastalık kavramı ve bunların tedavi yöntemlerine ilişkin bir değerlendirme yapıldıktan sonra *Üç Arûs ve Üç Dâmât* mesnevisindeki hastalıklar ve bunların tedavisinde kullanılan yöntemler ele alınacaktır.

Klasik Türk Edebiyatında Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri

"Ahlât-ı erbaa" antik çağ ve orta çağ tıbbı söz konusu olduğunda öne çıkan ve değinilmesi gereken en önemli kavramdır. Bahsi geçen dönemlerde hastalıklar bu kavram çerçevesinde açıklanmakta ve tedaviler de buna göre uygulanmaktadır. Ayşegül Demirhan Erdemir bu kavramı şöyle açıklar:

İlk ve Ortaçağ'daki tıp anlayışına göre, insan bedenindeki bu dört sıvının bazı özellikleri vardı. Bedeni dolaşan kan akıcı ve sıcak, beyinde saklanan balgam akıcı ve soğuk, dalak ve midede bulunan kara safra (sevda) kuru ve soğuk, karaciğerde saklanan sarı safra ise kuru ve sıcak idi. Vücuda alınan besinler bu dört maddeye dönüşürdü ki eskilerin inancına göre ilkbahar kanı, yaz safrayı, sonbahar sevdayı, kış da balgamı harekete getirirdi. Hastalık ve

sağlık bunlar arasındaki denge veya dengesizliğe bağlı olduğu gibi mizaçlar da bunların nisbetine bağlı idi. (1989, s. 24)

Klasik Türk Edebiyatında da dönemin yaygın tıp anlayışına uygun olarak hastalıklar açıklanmaya çalışılmış ve tedaviler bu anlayışa göre uygulanmıştır. Bu çalışmaya konu olan *Üç Arûs ve Üç Dâmât* mesnevisinde kahramanlardan birinin hastalığı, “safra-yı germ” (b. 189) yani safranın sıcaklığı şeklinde açıklanmış, tabipler tedaviyi bu tanıya göre uygulamıştır.

Bilal Kemikli, tababet ilminin şairlerle ilişkisini meslekleri doktor olan şairler ve eserlerinde tıbbî konuları ele alanlar şeklinde iki grupta ele alır. İkinci grup için şöyle der: “İkinci grupta bulunan şairler ise, tababet konusunda uzmanlaşmamış olmakla beraber, okudukları kitaplardan ve birinci gruba giren şair-hakimlerin eserlerinden yararlanarak eserlerinde tıbbî ilişkin değerlendirmeler yapan ve mazmûnlar kullanan şairlerdir. Divan şairlerinin kahr ekseriyetini bu ikinci grup içerisinde ele almak mümkündür” (2007, s. 22). Mesleği doktor olan şairlerden en bilinenleri Ahmedî (ö. 815/1413) ve Şeyhî’dir³ (ö.826/1422). Şairlerin tabip olması, terminolojiyi de bilmeleri sebebiyle eserlerindeki kelime, kavram ve konulara yansır. Örneğin, göz hekimliği de yapan şair Şeyhî, bir göz hastalığı olan “sebel”i ve tedavisini bir beytinde şöyle ele alır:

Kuhl-i cevâhirin tozunuñ sürme çekmese
Dutar idi güneş gözünü perde-i sebel (1-4/5, s. 63)

Bu hastalığı Mihrican Aynacı şöyle tanımlar: “Günümüzde karşılığı katarakt olan ve şiirlerde sıkça karşılaşılan diğer bir hastalık da sebel”dir. Tıp metinlerinde sebel, gözde örümcek ağsı gibi çekilmiş kalın ve kızıl bir perde olarak tarif edilmekte ve bazen kızılığın azaldığı ve göze bakınca bulut gibi nesnelerin görüldüğü ifade edilmektedir” (2012, s. 36). Şeyhî’nin bu hastalığa karşı korunma yöntemi “sürme” çekmektir. Bu yöntem göz hastalıklarının tedavisinde sıklıkla kullanılmaktadır. Aynacı bu ilacı şöyle açıklar: “Sürme, bir süs aracı olmasının yanı sıra gözü kuvvetlendirmek, görüşü arttırmak, göze parlaklık vermek; gözden remed, sebel, göz yaşarması ve göz kanlanması gibi rahatsızlıkları gidermek için kullanılan bir ilaçtır” (s. 41).

Şairler, tıpla ilgili olmasalar da hastalıkları ve tedavi yöntemlerini sıklıkla ve çeşitli söz sanatlarıyla şiirlerinde kullanmışlardır. Bu hastalıklardan en önemlisi ise “aşk” hastalığıdır. Aşk, Klasik Türk Edebiyatında şairlerin en çok yakalandığı hastalıktır. Aşkın şiirlerde en yaygın kullanılan hastalık olmasının sebebi, şairin ve geleneğin aşk durumunu bir “hastalık” olarak görmesiyle ilgilidir. İskender Pala, divan

³ Bilal Kemikli, diğer tabip şairlere çalışmasında değinir (2007, s. 22) ve Veli Behçet Kurdoğlu’nun *Şair Tabipler* adlı kitabında bu şairlerin sayısını 161 olarak tespit ettiğini belirtir.

edebiyatında aşkın kapsamını şöyle anlatır: “Klasik edebiyatımızda aşk, basit ve çekici bir arzudan hastalık derecesine varan alışkanlık ve tutkulara kadar çeşitli boyutlarda işlenmiştir” (2007, s. 38). Aşkın bir hastalık olarak görülmesini, bu duygunun kahraman üzerinde yarattığı psikolojik ve fizyolojik etkiyle açıklamak mümkündür. Âşık, bu hâle düştükten sonra yemeden içmeden kesilir, zayıflar, uyuyamaz, hayattan zevk almaz, işinden uzaklaşır, kanlı gözyaşları döker ve âh eder. Özellikle aşk mesnevilerinde, kahramanların âşıklık hâlleri detaylı bir şekilde tasvir edilir. Aşkla delilik yani “cünûn” kavramları da oldukça ilişkilidir. Akdemir âşığın akıldan uzaklığını şöyle açıklar: “[İ]radesini yitiren beşerî âşığın akıldan uzaklığı, mecnûnunki gibi istem ve irade dışı ortaya çıkan bir durumdur. Ancak âşığın mecnûnda olduğu gibi, bir akıl eksikliği veya yoksunluğu durumu mevcut olmayıp, sadece aklın saf dışı olmasından kaynaklanan bir irade kaybı söz konusudur” (2007, s. 26). Dolayısıyla, âşık aklını ve iradesini kaybetmiş kişidir. Klasik Türk Edebiyatında da âşığın bu “âşıklık hâli” delilikle bir görülür. Bu aşk derdinden kahramanları kurtarmak için etraflarındaki insanlar çeşitli çözümler ararlar. Aşkla ilgili hastalıkların çözümü genelde sevgiliye kavuşmaktır. Bu da âşık için çoğu zaman mümkün olmaz.

Telif bir eser örneği olarak Nevizâde Atâyî'nin *Heft-hân* mesnevisinde dostlarının kahramanı aşk derdinden kurtarmak için neler önerdiklerine bakılabilir. Bunlardan bazıları psikolojik olarak âşığı rahatlatmaya yöneliktir. Örneğin, âşığın dostları şehirdeki güzelleri sıralarlar ve böylece âşığın dikkatini başka bir yöne çekmek isterler. Bu dostlardan bazıları tedaviyi maneviyatta arar ve âşığa Kâbe'yi tavaf etmesini önerir. Kimisi çeşitli türbelere gitmesini söyler. Kimisi “sefer” etmesini söyler ki bu da aşk mesnevilerinde sıkça kullanılan bir motiftir. Sonunda âşığı teselli etmenin hikâye anlatmak olduğuna karar verirler ve âşığa sırayla hikâyeler anlatarak onun biraz olsun sakinleşmesini ve teselli bulmasını sağlarlar.

Şairler aşk dışında pek çok hastalığa da şiirlerinde yer verirler. Bunlar baş ağrısı, yaralar, üşütme, sıtma, sarılık ve zehirlenme (Kemikli, 2007, s. 27) şeklinde özetlenebilir. Öztekin, 18. yüzyıl divanlarında toplumsal hayatı incelediği çalışmasında bu hastalıkları şöyle sıralar: “Âbile/Tebhale, baş ağrısı, humâr, humma, karın şişkinliği, remed, sıtma, şirpençe, uyuz” (2006, s. 567-578). Veba ve verem gibi ölümcül hastalıklar da şiire konu olan hastalıklardan adı bilinen ve toplumsal olarak büyük etkiler bırakanlardandır. Verem, aşk hastalığıyla bağlantılı olarak şiirlerde ele alınır. Fatih Sona, verem hastalığının şiirdeki yansımaları şöyle açıklar: “Divan şiirinde verem tedavi edilemez, ilacı olmayan ölümcül bir hastalık olarak ortaya çıkmaktadır. Şairler, bu hastalığın akciğerde, göğüste olduğunu söylemektedirler. Kendisini âşık olarak gören şairler, acıların büyüklüğünden verem hastalığına yakalandıklarını söylemektedirler” (2017, s. 617). Murat Öztürk (2020), *Divan Şiirinde Veba* adlı çalışmasında vebayı öncelikle şairlerin ölüm sebebi olarak ele alır. Ardından vebaya karşı

geliştirilen tedavi unsurlarının şiirlere nasıl yansıdığına bakar, bu hastalıktan yakınlarını kaybeden şairlerin şiirlerine ve şairlerin bu hastalığa karşı sitemlerine yer verir. Veba hastalığının genellikle “mersiye” türü çerçevesinde ele alındığı sonucuna varır.

Klasik Türk Edebiyatında tedavi olarak kullanılan yöntemler, ilaçla tedavinin yanında tebdil-i mekân, sefer etmek, çeşitli macunlar ve iksirler, kan aldirmek, dualar, muskalar ve tılsımlar şeklinde sıralanabilir.

Üç Arûs ve Üç Dâmât'ta Hastalıklar ve Kullanılan Tedavi Yöntemleri

1. Veba: *Üç Arûs ve Üç Dâmât* mesnevisi bir hastalık ve bunun sonuçlarıyla başlar. İstanbul'da II. Selim döneminde bir temmuz ayında veba salgını zengin yoksul demeden pek çok kişiye bulaşır:

Eyledi iltihâb-ı nâr-ı vebâ
Mübtelâ oldı nice bây u gedâ (30)⁴

İstanbul'un o dönemki sıcaklığı ile veba salgınının ateşi denk görülür ve bu ikisi arasında şöyle bir paralellik kurulur:

Yeter İstanbul'a bu iki belâ
Birisi âteş ü birisi vebâ (33)

Bu salgın hastalık sebebiyle Hâce'nin tüm çocukları ölür, Hâce ve eşinin yalnız kaldığı söylenir. Bu hastalığın ölümcül sonucu, hikâyenin kurgusu açısından önemlidir çünkü çocuksuz kalan çift ilerlemiş yaşına rağmen yeniden çocuk sahibi olma hayali kurmaya başlar. İsteğine kavuşan çiftin yeni doğan erkek çocuğu mesnevinin ana kahramanı olacaktır. Bu çocuğun nasıl “uçurlu” biri olduğunu göstermek açısından da bu salgının etkileri önemlidir çünkü Gûyâ, anne ve babasının salgından tüm çocuklarını kaybetmesi sonucunda dünyaya “mucizevi” bir şekilde gelmiştir.

2. Gebelik/Gebe Kalma Çabası: Mesnevide, tıbbın ve tedavi yöntemlerinin devreye girdiği bir durum Hâce'nin eşi Bânû'nun gebe kalma sürecidir. Bânû, elli altı yaşında olduğu için doğal olarak gebe kalması zordur, bu nedenle önce bâtil inançlara, ardından tıbbın imkânlarına başvurulur. Bu konuda çift, ilk olarak bilgi sahibi üstatlara danışır. Bu kişilerin vasıfları belirtilmez ancak tedavi olarak bir üstat, ışıklı bir testiye okur ve yazıcıya da bir tılsım yazdırır:

Kûze-i nûra suya okudı bir
Yazdı efsûn-ı sercenâd debîr (43)

⁴ Bu çalışmada örnek olarak kullanılan beyitler, *Üç Arûs ve Üç Dâmât* adlı yayından alınmış olup Sevda Önal Kılıç'ın beyit sıralaması, yazım ve imlâsı takip edilmiştir. Bkz. Kaynakça.

Başvurulan kişilerden bir diğeri, falcıdır. Bu kişiye de fal baktırılır ve o, olacıklardan haber verir:

‘Akla gelmekle heftüme derhâl
İtdi remmâl hamle-i istidlâl (44)

Başvurulan kişilerden biri rüya görür ve bir diğeri bu rüyayı “rüyada ay görmenin erkek evlada delalet” ettiği şeklinde yorumlar. Ardından bir tabip, hikâyenin olay örgüsüne dahil olur. Bu tabip, Bânû’nun nabzını tutar ve bir evladını olacağını haber verir:

Tutdı nabzın tabîb o pîre-zenün
Didi evlâdın olıyor senün (48)

Bu tabibin, Bânû’ya “sakankur” ve “eftimun” macunu verdiği söylenir:

Virdi mürde sakankurı ma‘cün
Zene virdi la‘ûk-i eftîmûn (49)

Sevda Önal Kılıç, “sakankur”u, bir balık türü olan kum balığı şeklinde açıklar ve cinsel gücü artırmak için kullanıldığını söyler (2020, s. 45). Ahmet Talât Onay, kelimenin tıpta ne işe yaradığını açıklamasa da Tâhir Olgun’a atıfta bulunarak “kadîm tıpta kum balığı” anlamına geldiğini belirtir (2007, s. 339). Önal Kılıç, “eftîmûn” macununu ise Mütercim Âsım Efendi’nin *Burhân-ı Katı* adlı kitabına atıfla Türk dilinde “gelin saçı” denilen ve hâr, yâbis ve sara hastalıklarına iyi gelen bir bitkinin çiçeği şeklinde açıklar (s. 43). Ahmet Talât Onay, *Tuhfe-i Vehbî Şerhi*’ne atıfta bulunarak tıptaki işlevini şöyle aktarır: “Eski tıbbın balgam, safrâ, dem, sevdâ diye ayırdığı mizaçlara âit hastalıklardan sevdâ hastalıklarını tedâvî hususunda bu çiçek kullanılmış” (s. 130) Anlatıcı, bu şekilde pek çok tedbirin alındığını söyler. Karı kocanın amaçlarına ulaşmak için yataklarında bir araya geldiğini ve gebeliğin gerçekleştiğini şöyle bildirir:

Nokta-i mâ beyâza itdi mesken
İktizâ itdi hükmi-i âbisten (55)

Bânû’nun doğum yapışı detaylı bir şekilde anlatılmaz ama doğumun aradan aylar, haftalar ve günler geçtikten sonra gerçekleştiği söylenir ve Bânû’nun bir oğlu olur:

Geçmede mâh ü hefte vü eyyâm
İrdi kâr-ı velâdete hengâm

Pîre-zen pîşyâr sa‘d haber
Didi nâgâh müjde togdı püser (63-64)

3. Baş Ağrısı: Mesnevideki hastalıklardan bir diğeri Hâce'nin yakalandığı ve onun ölümüne neden olan hastalıktır. Bu hastalık ilk belirtisini baş ağrısıyla gösterir:

Hâce'de itdi bir sudâ' zuhûr
Olmadı çâre sandal ü kâfûr (179)

Hâce'nin bu baş ağrısını iyileştirmek için ona “sandal” ve “kâfûr”un tedavi olarak uygulandığı; ancak bunların işe yaramadığı belirtilir. Sandal'ın sözlük tanımı şu şekildedir: “Hindistan'dan getirilir kuvvetli ve güzel kokulu sert bir ağaç” (Devellioğlu, s. 919). Diğer bir kaynakta ise şöyle detaylandırılır: “Sarımtırak renkli, çok dayanıklı, sert ve çok makbul bir odunu olan, çeşitli türlerinden çıkan yağlı ve reçineli esanslar lavantacılıkta, sabunculukta kullanılan, Afrika, Endonezya ve özellikle Hindistan'da yetişen ağaç.”⁵ Sandal ağacının yağı alternatif tıpta çok çeşitli hastalıkların tedavisi için kullanılır. Ahmet Talât Onay, “kâfûr”u ise şöyle açıklar: “Hindistan'ın cenubunda yetişen bir ağacın zamkıdır ki, beyaz renkli, ağır kokuludur. Hâlisi koklanırsa baş ağrısı verir, yenirse şehveti kesermiş. Eskiden tabâbette kullanılmış” (2007, s. 219). Hâce ise yaşadığı rahatsızlığın daha önce yaşamadığı türden olduğunu farkındadır:

Didi kim iy enîs-i pîre-zenüm
Gördüğüm derd-i ser değil bu benüm (180)

Hâce, bu hastalığa çözüm bulmak için araştırma yoluna gider. Bânu ise başhekimi çağırır ve eşinin tedavi edilmesini, derdine bir devâ bulunmasını ister:

Didi Bânû ser-i etibbâyı
Getürün eylesin müdâvâyı (187)

Gelen doktorlar, hastalığın tanısını koymak için hastanın nabzına ve idrarına bakarlar:

Geldi cümle tabîbler bir bir
Nabz u kârûreye olub nâzır (188)

Doktorlar bu tetkiklerden sonra Hâce'nin hastalığına “safrâ-yı germ” tanısı koyarlar: “Didi safrâ-yı germ Câlînûs⁶” (189). Safra, geleneksel tıpta önemli bir kavramdır. Yeniterzi, Celâlüddin Hızır'ın *Müntehâb-ı Şifâ* adlı eserine atıfta bulunarak şöyle der: “Eski tıpta insan vücudunda var olduğu farzedilen; safra, sevda, dem, balgam adlarını taşıyan dört unsura (hılt) ahlât-

⁵ Bkz. <http://lugatim.com/s/sandal>

⁶ Câlînûs, Antik Çağ tıbbının İslam tıbbını da etkileyen ünlü ismidir. Bu beyitteki doktor, Câlînûs'a benzetilmiştir. Bkz.Kutluer, İ. (1993). TDV, “Câlînûs”. 7. Cilt, s. 32-34.

ı erba'â denirdi. İnsanların bu dört sıvı dengeli olduğu vakit sağlıklı, denge birinin lehine bozulduğu zaman da hasta olduğuna inanılır; hastanın mizâcını düzeltmek için ahlât-ı erba'ânın mütevâzin olmasına gayret edilirdi" (1999, s. 88). Dolayısıyla Hâce'nin rahatsızlığı safranın vücudundaki dengesizliğiyle açıklanır. Doktorların ortak karar verdikleri konu, bu hastalığı tedavi etmek için bir "ilâc-ı iksîr" (190) gerektiğidir. Hâce'nin bir hastalığı olsa da zaten çok yaşlı olduğu için bedeni donuklaşmıştır. Bu nedenle de ilaçların Hâce'ye bir faydasının olmadığı söylenir. Hâce vefat eder ve anlatıcı, aslında baş ağrısının ecelin bir bahanesi olduğunu söyleyerek "kader" inancını vurgular:

Bakma esbâba anla mâ-hısâlün
Derd-i ser bir bahânesi ecelün (203)

Hâce'nin vefatı Gûyâ'nın bir kahraman olarak ön plana çıkmasını, önce babasından kalanları idare etmekte zorlanarak servetini harcamasını ve yanlış arkadaşlıklar kurmasını yani sınanmasını; ardından sorumluluklarının farkına vararak "hayat"a hazırlanmasını ve olgunlaşmasını sağlar.

4. Keder ve Aşk

Kötü ve acı haberlerin hastalık sebebi olduğu Hâce tarafından belirtilir. O, kendi hastalığını oğlunun üzülmemesi ve hasta olmaması için gizli tutar:

Savurdı ferzendi Hâce-i derrâk
İşidüb haste olma gam-nâk (185)

Annesi, Gûyâ'nın bu dertten hasta düşmemesi için artık ağlamanın fayda etmeyeceğini söyler:

Nice bir nev-gam u perîşânî
Eylemez sûd dîde-giryânî (212)

Annesi bu acının "ciğerde bir yara" bırakacağını da farkındadır ancak sağlıklı olmak için kendilerini toparlamak zorunda olduklarını bilir:

Gerçi kalur ciğerde ol yâre
İdelüm başımuza bir çâre (213)

Âşıklık hâli ise Gûyâ'ya aniden gelir. Bu hâl, Tûtî'yi görüp ona âşık olmadan hemen önce belirir. Bu durum şu şekilde anlatılır:

Oldı sad-gûne 'işret ü sohbet
Lîk Gûyâ'ya geldi bir hâcet

Gûş virdi sadâ verâ-âsâ
Dîde her lahza ihtilâc-nümâ

Sîne pür-ıztırâb dil hayrân
Gâh hamyâze-keş gehî lerzân (378-380)

Tedirgin olan ve gözleri seçiren Gûyâ'nın göğsü acıyla dolar, gönlü şaşkındır, ona ara ara esneme ve titreme gelir. Gûyâ'nın bu durumunu anlamlandırmak için bir pîre danışır. Pîr bu durumu âşık olmaya hazırlık şeklinde yorumlar:

Olmaga necm-i 'aşk pâşide
Dil ü dîde olur hırâşide

Sîne olur şiyâr ü kende tamâm
Olmaga kişt-zâr-ı 'aşk u garâm (384-385)

Gûyâ, bu hazırlıktan sonra Tûtî'yi gördüğü anda ona âşık olur. Dostları, Gûyâ'nın aşk derdine çözüm olarak Eflâtûn'un ilaçlarını önerirler. Bu ilaçlar saz, şarkıcı ve şaraptır:

Derd-i 'aşka devâ-yı Eflâtûn
Sâz u hânende bâde-i gülgûn (485)

Aynı şekilde Tûtî de Gûyâ'ya âşıktır. Âşık olmanın şaşkınlık dışında etkileri de vardır. İki âşık bu duygunun yoğunluğuyla bayılır ve yere düşer. Bu durumu şair "illet-i hafakân" (474) olarak açıklar. Tûtî'yi ayıltmak için yüzünün gül suyuyla yıkandığı ve göğsüne sandal tütsüsü konduğu söylenir:

Rûym ol gül-âbile yudılar
Sadrına kurs-ı sandalı kodılar (475)

Sandal ağacının kokusunun bayılan birini ayıltmak için tütsü şeklinde kullanıldığı bu beyitle ortaya çıkar. Tûtî, aşkıdan dolayı sürekli inlemektedir ve bu inleme onu bedensel olarak da zayıflatmıştır. İçindeki sıkıntı sebebiyle dili tutulur ve konuşamaz olur:

Nâleden kaldı oldı cismi çü nâl
Hafakân ile dem-girifte vü lâl (665)

Tûtî'nin ne zaman sevda hastalığı tutsa, dadısının ona çözüm olması için çeşitli ilaçlar hazırladığı söylenir (666). Dâye, Bursa'ya Gûyâ'nın evine ara buluculuk amacıyla gittiğinde de Tûtî'nin iç sıkıntısına çözüm olması için ilim ehli ve nefesi kuvvetli birini bulup ona dualar okutur. Birine de muska yazdırır ve bu muskanın etkili olduğu belirtilir:

Merd-i sâhib-nefes bir ehl-i fûnûn
Tâli'e bakdı okudı efsûn

Da'vet olındı yazdı nüsha debîr

Vakt-i zâ'irce eyledi te'sîr (709-710)

Gûyâ'nın sırrını öğrenmek için annesi Hemdem'i ikna etmeye çalışır. Bunu yaparken de Gûyâ'nın derdi bilirse doktorun ona bir ilaç yapacağını söyler:

Didi Bânû tabîb iderdi 'ilâc
Neydügin bilse ihtilâl mizâc (875)

Ayrılığın verdiği keder de bir hastalık sebebi olarak görülür. Tûtî'nin ablası Hâher, İstanbul'da hastalanır ve ailesi yanına gelince derdinden kurtulur:

Ber-araf itdi derd-i hicrânı
Duhter'ün geldi cismine câmı (740)

Hâher'in bu hastalığı, ailenin Tûtî'yi ve Andelîb'i İstanbul'a götürmesine, yani âşıkların birbirinden ayrı düşmelerine neden olur. Bu da olayın kurgusunda gerilimin artmasını ve kavuşmanın uzamasını sağlar. İstanbul'da ablasının Tûtî için uygun bulduğu damat adayı da bir "rakip" tipi olarak olayın kurgusuna dahil olur.

5. Sarhoşluk

Gûyâ, Tûtî'nin aşkından bayıldığı zaman dostları onun hâline anlam veremezler. Bazıları bu baygınlığın sebebinin şeytanın işi, bazıları ise sarhoşluğun rezilliği olduğunu söyler:

Kimi zann itdi dîv-i fersâdur
Kimi cezm itdi mest-i rüsvâdur (478)

Tûtî'nin babasının evinde düzenlenen eğlencelerden sonra Gûyâ sarhoş olur. Sarhoşluğun baş ağrısı yaptığı belirtilir ve bundan kurtulmak için kahve ve kahvaltının çözüm olduğu söylenir:

Kahve kahve altı geldi rûz-ı vedâ'
Mündefî' oldı bes humâr u sudâ'

Bu sarhoşluk hâlleri, özellikle "meclis" ortamının tasvir edilmesi için kullanılır. Meclis ortamında "şarap" içen âşık sarhoş olur ve kendinden geçer. Şaraptan sarhoş olan âşık, aynı zamanda "aşk" sarhoşudur.

6. Nazar

Gûyâ'nın doğduktan sonraki hızlı gelişimi nedeniyle ailesi önlem alır. Kötü gözlerin ona zarar vermemesi için gece gündüz üzerlik tütsüsü yapılır:

Çeşm-i bed tâ ki eylemeye gezend
Subh u şâm itdiler buhûr sipend⁷ (76)

Gûyâ'ya ailesi büyük acılardan sonra “mucizevî” bir şekilde kavuştuğu için o hem doğumuyla, hem de büyüme şekliyle dikkat çeker. Kısa sürede konuşması, yürümesi, güzelliği ve aklıyla şair tarafından “idealize” edilir. Bu nedenle nazar değme ihtimali yüksek görülerek ailesi tarafından bu duruma önlem alınır.

Sonuç

Sonuç olarak, hastalıklar ve tedavi yöntemleri Klasik Türk Edebiyatı'nda şairlerin sıklıkla başvurdukları konular olmuştur. Özellikle “aşk” bir hastalık olarak görülmüştür ve hastalıklardan tedavisi en zor olanıdır, çaresi sevgiliye kavuşmaktır. *Üç Arûs ve Üç Dâmât* mesnevisinde aşkın fizyolojik ve psikolojik olarak insanlarda ortaya çıkan etkileri çeşitli yöntemlerle tedavi edilmeye çalışılmıştır. Özellikle âşıkların bayılmasına karşın tütsüler ve muskalarla çözüm bulunmaya çalışılmıştır.

Bunun dışında hastalıkların çözümü kimi zaman tıpta ve halk hekimliğinde, kimi zaman da bâtil inançlarda aranmıştır. “Ahlât-ı erbaa” kavramı çerçevesinde hastalıklara tanı konulmuş ve tedavi uygulanmıştır. Bu tedaviler, tabipler tarafından hazırlanan macunlar ve iksirlerden oluşur. Muskalar, tılsımlar, dualar da bâtil inançların hastalıkların tedavisinde etkin yöntemler olarak kullanıldığını gösterir. Hastalıklar, *Üç Arûs ve Üç Dâmât* mesnevisinin olay örgüsünde de önemli bir yer tutar. Yeni başlangıçlar ve bitişler hastalıklarla sağlanırken olayların gerilimini artırmak ve âşıkların kavuşmasını uzatmak için de bu hastalıkların hikâyenin kurgusunda kullanıldığı görülür.

Üç Arûs ve Üç Dâmât mesnevisi, realist bir aşk mesnevisi olarak halkın yaşayış biçimi, âdetleri ve geleneklerini gözlemlemek açısından zengin bir eserdir. Hastalıklar ve tedavi yöntemleri üzerinde eserde özellikle durulmuştur. Şair pek çok olayı açıklamak, birbirine bağlamak ve sonuçlandırmak için hastalıklara eserinde yer vermiştir.

⁷ Üzerlik, güncel Türkçe sözlükte şöyle tanımlanır: “Sedef otugillerden, yaprakları alması, çiçekleri beyaz renkte, susama benzeyen tohumları acı olan, halk hekimliğinde tedavi amaçlı, tütsü olarak kullanılan bir bitki.” (Bkz. <https://sozluk.gov.tr/>) Günümüzde de üzerliği tütsü olarak yakarak nazarın olumsuz etkilerini yok etme inancı devam eder.

Kaynakça

- Akdemir, A. (2007). Divan Şiirinde “Cünûn” ve “Mecnûn” Kavramları ile Bu Kavramların *Fehîm-i Kadîm Dîvânı*’ndaki Kullanımı. *Bilig*. Bahar, Sayı 41, 23-43.
- Ateş, A. (1979). Mesnevi. *MEB İslam Ansiklopedisi*. Cilt:8, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 127-133.
- Aynacı, M. (2012). Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klâsik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9, 29-48.
- Biltekin, H. (Haz.) (2018). *Şeyhî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215511/seyhi-divani.html>.
- Demirhan Erdemir, A. (1989). Ahlât-ı Erbaa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Kartal, A. (2014). *Doğu’nun Uzun Hikayesi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kemikli, B. (2007). Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 19-36.
- Levend, A. S. (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt Giriş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Önal Kılıç, S. (2020). *Üç Arûs ve Üç Dâmât*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Öztekin, Ö. (2006). *XVII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Öztürk, M. (2020). Divan Şiirinde Veba. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 125- 154.
- Sona, F. (2017). Divan Şairlerinin Gözünden Verem. *Bilecik Şeyh Edeba Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 610- 618.
- Ünver, İ. (1986). Mesnevi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı- II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 430- 563.
- Yeniterzi, E. (1999). Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 87-103.